

Таким чином, порівняння гендерної взаємодії у романах Д.Г.Лоуренса «Коханець леді Чатерлей» та «Сини та коханці» і В.Винниченка «Чесність з собою» та «Записки Кирпатого Мефістофеля» виявляє специфіку основних концептів, що регулюють міжперсональні реляції: шлюбу/перелюбу, вірності/зради, репродуктивна функція, ревнощів, проституції, симпатії/антипатії, зрілості/інфантильності. Кожен з романістів репрезентував оригінальний зразок між статевої комунікації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Винниченко В. Записки кирпатого Мефістофеля. Електронна Бібліотека Української Літератури, КІУС: <http://www.utoronto.ca/elul/Vynnychenko/Chesnist/index.html>
2. Винниченко В. Чесність з собою. Електронна Бібліотека Української Літератури, КІУС: <http://www.utoronto.ca/elul/Vynnychenko/Chesnist/index.html> – 158 с.
3. Лоуренс Д.Г. Коханець леді Чатерлей / Пер з англ. Соломії Павличко. – К.: Основи, 1999. – 461 с.
4. Лоуренс Д.Г. Коханець леді Чаттерлі / Пер. з англ. Д.О. Радієнко. – Харків: Фоліо, 2005. – 380 с.
5. Лоуренс Д.Г. Сыновья и любовники. / Пер. с англ. Р. Облонской. – М.: Изд-во Эксмо, 2005. – 512 с.
6. Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі: 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Либідь, 1999. – 447 с.
7. Павличко С. Фемінізм. – К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2002. – 322 с.
8. Павличко С. Чи потрібна українському літературознавству феміністична школа? //Слово і час. – 1991. – № 6. – С. 10–15.
9. Панченко В.Є. Творчість Володимира Винниченка 1902–1920 рр. У генетичних і типологічних зв'язках з європейськими літературами: Автореф. дис... д-ра філол. наук: 10.01.01 / Київський ун-т ім. Т.Шевченка. – К., 1998. – 35 с.
10. Панченко В.Є. Володимир Винниченко: парадокси долі і творчості: Книга розвідок та мандрівок. — К.: Твім інтер, 2004. — 288 с.

Людмила ПОТАПЕНКО

ЦЕНТР І МАРГІНЕС У ПРАЦІ Е. САЇДА «КУЛЬТУРА Й ІМПЕРІАЛІЗМ»: З ПОГЛЯДУ ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧОЇ КОМПАРАТИВІСТИКИ

У статті аналізується з позиції літературознавчої компаративістики широко відома праця «Культура й імперіалізм» провідного представника постколоніалізму Е. Саїда; розглядається реалізація однієї із провідних опозицій постколоніального дискурсу, а саме – взаємовідносини метрополії й колоній, центру та маргінесу.

Ключові слова: постколоніальний дискурс, постколоніальна література, центр, маргінес, національна ідентичність, компаративний аналіз, метрополія, колонія.

The article is aimed to analyze the work of leading post-colonialism representative E. Said «Culture and Imperialism» concerning the realization of one of the main oppositions of postcolonial discourse – relations between metropolis and colonies, centre and margins.

Key words: postcolonial discourse, postcolonial literature, centre, margins, national identity, comparative analysis, metropolis, colony.

В статье анализируется в контексте литературоведческой компаративистики широко известный труд «Культура и империализм» ведущего представителя постколониализма Э. Саида в аспекте реализации одной из главных оппозиций постколониального дискурса, а именно – взаимоотношения метрополии и колоний, центра и маргинеса.

Ключевые слова: постколониальный дискурс, постколониальная литература, центр, маргинес, национальная идентичность, компаративный анализ, метрополия, колония.

У добу постколоніалізму та глобалізації відбуваються помітні зрушення в літературознавчо - компаративістських дослідженнях. У центр потрапляють проблеми регіоналізму і відносин «центр – периферія», а разом з ними і проблеми співвідношення

національних, регіональних, локальних ідентичностей. Один з найбільш наочних результатів глобалізації - руйнування монополії держав-імперій та творення територіальних ідентичностей. Периферія, яка стає активним політичним актором, формує власні ідентифікаційні стратегії, відшукуючи джерела своєї легітимації як в уявленому минулому, так і у відповідному спрямуванні дискурсивних практик.

Метою статті є спроба дослідити процес формування ідентичності маргінесу у його складних взаємовідносинах із центром. Методологічною основою дослідження є компаративний аналіз, який дозволяє розкрити механізми взаємодії універсального та унікального, центрального та локального в літературі.

У праці «Культура й імперіалізм» Е. Саїд досліджує проблему національної ідентичності та проблему репрезентації «Іншого» в літературі та культурі країн- метрополій в контексті взаємовідносин імперської політики й антиімперського опору, тобто на рівні взаємовідносин «центр-маргінес». Література, на думку дослідника, не може стояти осторонь від політичних подій, і майже всі літературні твори можна помістити в глобальний імперіалістичний контекст, показавши їх залежність від тієї чи тієї політики. В будь-яку епоху можна простежити залежність культури від ідеології та політичної реальності. В праці «Культура й імперіалізм» Е. Саїд аналізує цю залежність у постколоніальному аспекті. Автор не критикує, як можна подумати, імперіалізм. Кажучи точніше, він критикує, але однаковою мірою і імперіалізм, і пряму його протилежність – антиімперіалізм. Недаремно дослідник застосовує контрапунктовий аналіз, як вид порівняльно-історичного методу, по чергово протиставляючи імперські досвіди антиімперським. Цей підхід полягає в тому, що «треба вміти обмірковувати й витлумачувати суперечні досвіди разом» [4, 72]. Праця «Культура й імперіалізм» порушує проблему обдумування форм знання та суспільних ідентичностей колоніальних систем.

Постколоніалізм сприймається як своєрідний «маркер», що розпочав процес деколонізації. Постколоніальна література в свою чергу підняла на поверхню поняття «центр» та «периферія», «маргінес». Окрім Е. Саїда вагомий внесок в опрацювання концепції маргінесу зробили Р.Парк, Е.Стоунквіст, Т.Шибутані, Дж.Манчіні, А.Керкхофф, Т.Мак-Кормік, А.Фарж, М.Лапін, Є.Рашковський, Є.Стариков, Б.Шаповалов, В.Шапінський, М.Навджавонов, І.Попова та інші. Стисло можна визначити американську та європейську традиції в розвитку цієї концепції. У рамках першої акцент ставився на соціальній мобільності особистості в багатоетнічному суспільстві. США гостро відчували цю проблему під час Великої Депресії. Необхідність подолання кризових соціально-економічних явищ, а також пошук ресурсів (у цьому випадку людського капіталу) у багатоетнічному суспільстві детермінувала напрямки наукового дослідження оптимальних шляхів в царині соціології, психології, літератури, культурології тощо. Тобто квінтесенцією американського підходу до вивчення маргінесу стало дослідження особливостей соціального переходу особистості в багатоетнічному і расово-неоднорідному суспільстві.

На противагу США, в Європі на перший план вийшли проблеми нерівномірності соціально-економічного розвитку та політичного плюралізму, які поглиблювалися внаслідок світових війн. За цих умов визначилися «нижня» і «верхня» межі маргіналізації. Нижня – соціальне дно суспільства, куди потрапляли економічно збіднілі верстви населення. До «верхньої» межі відносили політичних радикалів-вільнодумців, революціонерів, які виступали проти несправедливої системи розподілу суспільних цінностей. З подальшим розвитком ідеології постмодерну, який передбачає побудову суспільства благоденства (Welfare State), науковці розвинених країн спочатку відійшли від вертикальної градації верств суспільства в його стратифікації, запропонували горизонтальну структуру мейнстріму, у якій можуть бути інсайдери та аутсайдери. А з середини 1980-х років замість категорій маргіналізації вживають поняття соціальної ексклюзії [1, 158-166.]. Загалом маргінес переважно розглядався на рівні мікроаналізу (особистість, група), в той час як сьогодні актуальним стає проведення досліджень на макрорівні (держава, політико-економічні союзи країн тощо).

Незважаючи на те, що термін «маргінальна людина» був вперше запропонований американським соціологом Р.Парком [7, 881-893] у 1926 році, це словосполучення ми можемо зустріти як у трактатах Стародавньої Індії, так і в працях К.Маркса. Водночас будь-яка еволюція характеризується різною мірою адаптації членів суспільства до історичних трансформацій. Так, унаслідок нерівномірної їх соціальної інертності утворюються групи лідерів, мейнстріму та аутсайдерів. Останні, по-суті, сприймалися як рудимент старої формації, що маркували ту межу

переходу, від якої суспільство прагнуло швидше дистанціюватися.

Центр і маргінес – це основні (керовані й побічні) підпорядковані елементи, які існують у бінарній системі ієрархізованих нерівноправних відносин [3, 338]. У протиставлення «центру» й «периферії» криється клубок болочих проблем національної і культурної ідентичності людської особистості, гідного її самовідчуття в агресивному суспільному довіллі [3, 338].

Е. Саїд підкреслює, що кожна нація прагне самовизначення та національної ідентифікації. «Самовизначення – один із видів діяльності, практикований усіма культурами: воно має власну риторику, систему подій і авторитетів (наприклад, національні свята, кризові моменти, отці-засновники, базові тексти тощо) та свою власну внутрішню обізнаність» [4, 78]. Автор пише, що до XIX сторіччя поняття «ідентичності» стало характерною ознакою й імперіалістичних культур, і тих культур, які намагалися опиратися європейським вторгненням [4, 29].

Національно-визвольні рухи, які поширювалися в другій половині XX століття по всьому світу і привели до звільнення колоній, виявили один примітний парадокс. Колоніальна спадщина виявляється не тільки в адміністративних практиках, але і на рівні мови, уявлень, образів, а відтак і художньої літератури. Причому останні можуть мати такий же характер, як прямий грабунок і насильство. Відомо, що і після десятиріч колишні колонії важко позбавляються від рабських звичок, від тих стереотипів про себе, які вони ж і засвоїли. Саїд не намагається звинуватити національні культури (як, у принципі, не звинувачує він і імперські): таке самоствердження є історично необхідним, неунікним у певний період антиколоніальної боротьби. Постколоніальні суспільства характеризуються бажанням відновити «автентичність» своєї культури і літератури, але стикаються при цьому з фактом гібридності та маргінальності власного походження під впливом колонізації, розриваючись між наслідуванням і оригінальністю. Це говорить про те, що вони ще не вийшли з того культурного простору, який залишила після себе колонізація. Навіть після руйнування колоніальної системи всі ті образи і уявлення, які направляли «знання» про колонізовані народи, продовжують існувати - на рівні кліше, стереотипів, ідеологій, літературних образів. Література колоній досить часто неструктурована, не підпорядкована єдиній ідеї. Маргінальні явища в ній можуть ставати центральними, а суттєве - губитись між несуттєвого. Література ж метрополій майже завжди функціонує злагоджено, поєднуючи як внутрішні, так і зовнішні зв'язки.

Саїд також у жодному разі не засуджує європейську, або загалом всю західну культуру й літературу, він намагається «дослідити, як відбувається імперіалістичні процеси поза рівнем економічних законів і політичних рішень і як завдяки схильності, владі впізнаваних культурних формацій, тривалому укріпленню позицій в освіті, літературі, музиці та візуальному мистецтві вони проявлялися на іншому, дуже важливому рівні – на рівні національної культури» [4, 48]. Однак авторові здаються небезпечними спроби занадто загострити національні відмінності (що веде до ксенофобії), особливо сьогодні, після повалення більшості імперій. Такі некритичні антиколоніальні риси властиві й для деяких інтелектуальних «продуктів». Саїд із жалем визнає, що більшість сучасних постколоніальних розвідок мають ваду «тубільництва». Про можливий і бажаний шлях подолання імперіалізму та його антипода йдеться у розділі «Колаборація, незалежність і визволення». Країна, звільнена від чужої влади, досягне успіху, лише розумно використавши колишній досвід і спрямувавши його на справжні соціальні потреби, замість національних, які стають менш актуальними.

Ще М. Бердяєв говорив, що прийомами і методами універсальної могутності сучасного імперіалізму виступає колоніальна політика, боротьба за панування та боротьба за ринки. Така імперіалістична політика, на його думку, служить універсалізацією культури [2, 374]. Тому основною проблемою Заходу є Схід як інша цивілізація, що має свою власну культуру і традиції, які Захід не бажає визнавати і поважати. Таке всезахідне універсалістське «культурне розповсюдження» викликає тотальне світове обурення. М. Бердяєв називав це явище зарозумілістю європейської, буржуазно-наукової, цивілізаторської свідомості, яку можна розглядати як духовний кінець Європи [2, 375].

«Культура й імперіалізм», як уже стало традиційно для постколоніальних студій, – інтердисциплінарна. Вона поєднує у своїй методологічній базі не лише різні методологічні стратегії, а й різні гуманітарні дисципліни – літературознавство, культурологію, політологію, соціо- та націологію, історію тощо. І таке поєднання виправдане. Воно потрібне автору для розбудови оригінального літературознавчого метадискурсу із виразною полемічною «політично-

інтерпретаційною метою» [4, 73].

Е. Саїд намагається відповісти на питання, яким чином формувалися і що представляють відносини центру і маргінесу, імперії та колонії в західній науковій традиції: «Як склалися ті поняття і особливості в сприйнятті світу, які дозволили порядним чоловікам і жінкам приймати ідею, що віддалені території і населяючі їх народи повинні бути скорені» [4, 53]. Цьому факту знаходиться універсальне пояснення, виражене, зокрема, А.Ройсом: «Всі людські істоти виховуються певною мірою у культурних забобонах про світ. (...) Народ, який прагне панувати над іншими народами, не є виключенням. Він вступає у відносини з іншими народами вже маючи певні уявлення. (...) Ці ідеї наполегливо і настирливо дають про себе знати, навіть якщо дійсність явно їм суперечить» [8, 63]. Цю ж думку підтверджує і Д.Фільдхауз: «Основа імперської влади ґрунтувалася на ментальній установці колоніста» [5, 108.]. У своєму конкретному застосуванні цей підхід виливається в два основні напрями: дослідження колоніальної ситуації і вивчення кореляції культурної традиції народу і його імперської програми. Причому по кількості праць перший з цих двох напрямів домінує, бо якщо західні автори дивляться на імперіалізм з культурологічної точки зору, то розглядають його завжди як «зіткнення двох або більш культур» [6, 168.], - тобто як зіткнення культури й літератури центру з культурою й літературою маргінесу.

Детально досліджуючи проблему національної ідентичності та обґрунтовуючи висновки, Саїд згадує і про власну ідентичність, яка має характер деякої роздвоєності, маргінальності, міжкультурності, і є характерною для долі вигнанця. Проте, як вказує автор: «У моєму випадку слово «вигнанець» не має сенсу трагічності і втрати, навпаки, належність до обох боків імперського вододілу дозволяє краще зрозуміти їх» [4, 31]. Він часто про це пише в різних своїх працях, зокрема і в «Культурі та імперіалізмі» Саїд наголошує: «Ця книга – це книга вигнанця. З об'єктивних, незалежних від мене причин, я виріс як араб із західною освітою. Відколи себе пам'ятаю, я завжди почувався незалежним до обох світів, повністю не належачи жодному з них» [4, 31].

Не випадково однією із наскрізних тем його творчості стає тема вигнання (найбільш повно осмислена у книжці «Роздуми про вигнання» (Reflections on Exile) та бездомності, глибоко представлена у спогадах «Без місця» (Out of place).

Можливо, саме ця маргінальність спонукає вченого дещо з обережністю дивитись на природний процес національного ідентифікування і навіть шукати певні переваги у неприродному вигнанському перебуванні, «належність до обох боків імперського вододілу дозволяє краще зрозуміти їх» [4, 31]. Можливо також, саме так виникає озвучений ним у вступі промовистий сумнів, прямо виражений у пропозиції читачеві самому визначити, чи є міжкультурний стан «реальною альтернативою нормальному сенсові належати лише до однієї культури, лояльності лише одній нації» [4, 31]. «Ми досі є спадкоємцями такого підходу, де людина означається за своєю нацією», - стверджує Е. Саїд [4, 29].

У цьому контексті постає проблема національної самосвідомості та її глибинний зв'язок із вигнанням. Національна самосвідомість - це домагання на приналежність до якогось народу і якоїсь культури, на право вважатися десь «своїм». Її ключові поняття - Батьківщина, що розуміється як спільність мови, культури і звичаїв; тим самим вона чинить опір вигнанню, протидіючи його згубному натиску. Насправді ж національна самосвідомість і вигнання - це пара взаємообумовлених діалектичних протилежностей. Всі різновиди націоналізму виникають і починають розвиватися на ґрунті утиску національних прав.

Важливе і ще одне міркування Саїда про те, що інтелектуали з колишніх колоній або з дальньої периферії часто мислять на «імперській» мові та відчують при цьому свою причетність до масового опору «імперії» і висуває задачі програмної критики культури метрополії. Проте робота цих інтелектуалів лише на перший погляд похідна від провідних західних дискурсів; результатом їх творчих і авторських зусиль є повне перетворення контексту і суті їх діяльності. Ось чому самоідентифікація, яку ставлять домінуючі системи, підконтрольна їм лише частково. З обов'язку вона все більш перетворюється на непередбачуваний перформанс. Вона все більш стає повсякденною політикою, мета якої - зберігати в недоторканності свою раціональну цілісність. Причому цілісність ця, як не парадоксально, зберігається, зокрема, за допомогою практики постійної зміни самоідентифікації залежно від моменту і місця, а деколи і одночасної ідентифікації себе різним чином, «ідеологічні міркування про ідентичність переплелися з інтересами різноманітних груп, котрі прагнуть установити пріоритети, які відображали б ці

інтереси» [4, 29-30]. Як висновок можемо навести цитату: «Центр і маргінес - відносні поняття: якщо дещо змінити кут зору, то з'ясується, що всі речі маргінальні, бо сусідують із суміжними. Притім саме на часових межах і просторових краях культурних систем відбуваються події, які згодом усвідомлюються як епохальні» [3, 339].

Отже, основні проблеми дослідження, що можна виділити в праці «Культура й імперіалізм», це: взаємозв'язок культури та імперіалізму, національної ідентичності та маргінальності, колоніалізму та неокolonіалізму, антиімперіалізму, націоналізму та тубільництва, успіхи та невдачі деколонізації, протистояння «новому світовому порядку» в інтерпретації США, феномен постійності влади і впливу на культуру ідеології та ін.

Історія стосунків метрополії та колоній, центру та маргінесу завжди складна, заплутана. Представники імперського світогляду будують свою культуру на ствердженні своєї вищості. Підлеглі ж народи, натомість, з певного часу прагнуть до незалежності та власного панування на територіях, які здаються їм одвічно їхніми. Створюючи свою культуру, маргінес не має ніякого іншого шляху, окрім як намагатися панувати шляхом запозичення готових моделей з культури та літератури центру. Залишається тільки перевернути акценти імперських досвідів, аби вони стали антиімперськими. Підлеглі культури прагнуть наголосити на своїй кардинальній відмінності, і за вже відомим сценарієм вдаються до есенціалізацій та надмірного ствердження своєї винятковості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абрахамсон П. Социальная эксклюзия и бедность // Общественные науки и современность – 2001. – №2. – с. 158-166.
2. Бердяев Н. А. Философия свободы. – Харьков: Фолио; М.: ООО “Издательство АСТ”, 2002. – 736 с.
3. Будний В., Льницький М. Порівняльне літературознавство: Підручник. – К.: Вид-дім «Києво-Могилянська академія», 2008.-430с.
4. Саїд Е. В. Культура й імперіалізм. – К: Критика, 2007. – 608 с.
5. Fieldhouse D.K. The Colonial Empire. A Comparative Survey.- Houndmills, 1991.- 328 p.
6. Nadel G.H., Curtis P. Imperialism and Colonialism - New York, 1968, p. 168
7. Park R.E. Human Migration and the Marginal Man // American Journal of Sociology. – Chicago, 1928. – Vol. 33. – № 6. – P. 881-893.
8. Royce A.P. Ethnic Identity.- London: Routledge Bloomington, 1982. - 297p.

Олена СТАВНИЧА

ЛІТЕРАТУРА І ПОЛІТИКА: ПОЛІАСПЕКТНІСТЬ СОЦІАЛЬНОГО МІФУ В САТИРИЧНОМУ ПОЛІТИЧНОМУ РОМАНІ «ЦІНЬ ХУАНЬ ГОНЬ» Г. ТАРАСЮК

Дослідження розкриває способи експлікації сучасною українською прозою міфічних політичних уявлень, розглядає специфіку міфологізовано-символічного художнього осмислення соціополітичної дійсності. За основу взято аналіз сатиричного політичного роману Г. Тарасюк «Цінь Хуань Гонь», в якому наявний політичний «революційний міф», соціальні міфи попудізму, державництва та окциденталізму. Автор також акцентує подвійний (змістовий і формальний) вплив політизації на художній текст, що знаходить вираження у широкому використанні письменниками елементів публіцистичності, сатири, алегорії, абурдистських прийомів, символіки з соціально обумовленим підтекстом, загальному антиутопічному чи сатиричному пафосі творів, появи нових типів персонажів.

Ключові слова: політизація літератури, соціальні міфи політичного спрямування, «революційний міф», попудізм, «європоцентризм», роман-антиутопія, соціальне підсвідоме.

The investigation reveals modes of explication of mythical political concepts by modern Ukrainian prose, reviews specific of mythological-symbolic artistic interpretation of social-political reality. As a base is taken an analysis of satirical and political novel by G. Tarasyuk «Tsin' Huan' Gon'», where political «revolution myth», social myths of populism, statehood and Europocentrism are present. Author also accentuates a double (substantial and